

УДК 021:[025.1].6:004]

Олексій Онищенко,

академік Національної академії наук України,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)
просп. Голосіївський, 3, м. Київ, 03039, Україна
e-mail: vifp@nas.gov.ua

Цифровізація – стратегічний шлях розвитку бібліотечної сфери

Актуальність теми зумовлена стрімкими темпами впровадження в усі сфери суспільного життя, зокрема і у бібліотечне середовище, цифрових технологій, приладів, сервісів. **Мета** статті – розкрити вплив цифрових інновацій на трансформацію сучасних бібліотек, на перетворення їх у науково-інформаційні комплекси інтегрованих соціокультурних функцій. **При викладі основного матеріалу дослідження** окреслюється коло завдань, які бібліотечному співтовариству необхідно буде вирішувати у найближчому майбутньому. Обґрунтовується важливість істотного оновлення функціоналу бібліотек, у першу чергу, нарощення їхньої аналітичної, експертної діяльності; долучення бібліотек до цифрового всеобучу. Увага акцентується на необхідності пошуку шляхів поповнення бібліотечних фондів, зокрема за рахунок архівно-музейно-інтернетних ресурсів; нарощування темпів оцифрування документів на традиційних носіях; урізноманітнення інформаційного обслуговування користувачів з використанням онлайн-сервісів; ретельного вивчення (із залученням соціології) складу читачів, рівня їхньої цифрової грамотності; піднесення на якісно новий рівень професії бібліотекаря, формування його інформаційснавчих компетенцій. У **висновках** наголошується на невідкладності цифрових трансформацій у бібліотечній галузі. Млявість бібліотек при вирішенні цих питань може призвести до того, що інші інтегратори інформації витіснять їх на периферію процесів становлення цифрового суспільства.

К л ю ч о в і с л о в а: цифрова трансформація бібліотек, бібліотеки «без стін», цифрова грамотність, цифровізований читач, онлайн-сервіс, цифрова компетентність бібліотекаря.

Цифровізація означає перехід людства до нового типу грамотності, культури, технологій. Це – процес упровадження в усі сфери життя цифрових приладів, технологій, сервісів. Звичайно ж, вона охоплює і бібліотечну сферу, яка є втіленням, носієм і популяризатором цифровізації.

Мета статті – розкрити вплив цифрових технологій на трансформацію сучасних бібліотек, на перетворення їх у науково-інформаційні комплекси інтегрованих соціокультурних функцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. У бібліотечній сфері цифровізація реалізується за чотирма взаємозв'язаними напрямками:

1) створення і розвиток моделі цифровізованої бібліотеки. Зауважимо, що йдеться саме про цифровізовану, а не цифрову бібліотеку, яка може бути в біль-

шості бібліотек окремою структурою. А цифровізована бібліотека є закладом, де комп'ютеризовані всі і традиційні, і нові види її роботи;

2) формування фондів цифрових інформаційних ресурсів;

3) розвиток цифрового сервісу;

4) підготовка бібліотекарів високої цифрової компетентності.

Нині є досить поширеною думка (вона зустрічається і серед бібліотечних фахівців), що бібліотечна сфера зазнала кризи. Але правильніше буде говорити про кризові явища в традиційному бібліотечному середовищі, які викликані застарілими поглядами на бібліотеку, її завдання і можливості лише як на книгозбірню, яка інформаційні потреби людей задовольняє головним чином друкованою продукцією і у своїх стінах. Цифровізація додала в бібліотеку величезний електронний ресурс, який розширив доступ не тільки до її власних фондів, а й до інформації з усіх куточків планети. Тепер ми маємо «бібліотеку без стін». У кризі опинилися ті бібліотеки, які не використовують переваги цифровізації.

Відбулися зміни у способах доступу до бібліотечних фондів. Фізична присутність читача в бібліотеці перестала бути обов'язковою. Читальні зали опустіли. Це створює видимість бібліотечної кризи. Але ж водночас спостерігається багатократне збільшення кількості віртуальних читачів, і їх наплив у бібліотеку зростатиме, бо це зручно, швидко і вигідно. Саме в цій тенденції закладені можливості вибухового піднесення бібліотечної справи.

Збагачуються функції бібліотеки, змінюється співвідношення між ними. Цифровізація істотно посилює традиційні функції бібліотеки – пізнавальну, просвітницьку, інформаційну, культурно-виховну, меморіальну, дозвілльєву, комунікаційну. Організація знання у формі бібліотечних фондів завжди була важливою, а зі стрімким нарощуванням масиву електронної інформації вона стає особливо важливою. Аналітичними проблемами бібліотеки в доцифровий період займалися мало і вузько. Тепер же аналіз, синтез, витяг із масивів інформації потрібної, до того ж достовірної, виходять на передній план. Цифровізація стимулює тенденцію перетворення бібліотек у лабораторії комплексного опрацювання всіх видів інформації і на всіх її носіях. Досить оптимістична тенденція, яка вселяє в бібліотеки нові життєздатні сили. Бібліотечне співтовариство повинне використати її повною мірою. Тут криється гарантована бібліотечна перспектива.

Експертна функція у традиційних бібліотеках не була пріоритетною. Та й особливої потреби в ній не існувало. Кількість джерел, порівняно з нинішньою навалюю електронної продукції, була невеликою. До того ж плюралізм думок не був таким розбурханим, як у наш час. Нині, коли бібліотеки невпинно поповнюються електронною продукцією, виводять читача у світові простори Інтернету з його безоднею різноманітної інформації, експертна функція бібліотеки стає і ставатиме дедалі затребуванішою. Бібліотеки мають бути порадами у відборі, використанні якісної, достовірної, відповідної заявленим потребам, інформації. Цифровізація вписує бібліотеки в число провідних центрів інформаційної експертизи.

Доцифрова бібліотека мала справу в основному з книжками. У масовій свідомості її ототожнювали з «книгозбірнею», «книгосховищем», «царством книг», масивом друкованої продукції. Архівні, музейні матеріали займали в ній супутнє, периферійне місце. Цифровізація розмиває грані між бібліотеками, архівами, музеями. Бібліотеки дедалі більше включають у свої фонди архівні і музейні документи. Формується інтегрований бібліотечно-архівно-музейний масив інформації. І це суттєво збільшуватиме інформаційний потенціал бібліотек, а, значить, і увагу до них.

Таким чином, у наші дні вимальовується модель цифровізованої бібліотеки як широкого комплексу інтегрованих соціокультурних функцій, інтегрованих (бібліотечно-архівно-музейно-інтернетних) ресурсів, інтегрованих (офлайн-, онлайн-, індивідуальних і масових) інформаційних сервісів. Звичайно, це – ідеальний варіант цифрової трансформації бібліотек. На практиці він реалізується не завжди бездоганно. Але запит на такий інтегрований науково-інформаційний комплекс стійкий. Він – об’єктивний, історичний, соціально значущий.

Бібліотеки перебувають найближче до втілення його в життя. Адже тут зібрано документи за весь період писемності в Україні, накопичено багатий досвід їх опрацювання і введення в суспільний обіг, сформовано великий загін спеціалістів, здатних освоїти і розвивати процеси цифровізації. Безумовно, для цього необхідно на державному рівні визначити статус бібліотек як одного з головних провідників цифровізації, дати їм відповідне фінансово-морально-технічно-технологічне забезпечення, системно готувати цифрово компетентні бібліотечні кадри. Багато чого тут залежить і від бібліотечного співтовариства, його ініціатив, ентузіазму, згуртованості, бо конкуренція за інформаційні ресурси, інформаційні сервіси велика, і вона постійно росте.

Життєздатність бібліотечної сфери завжди ґрунтувалася на її інформаційному багатстві. Потреба в інформації ніколи не вичерпається. В інформаційному суспільстві вона – одна з основних. Директор з інформаційних технологій HUAWEI Тао Цзинвень наголошував, що дані – «це четвертий за значущістю ресурс після моря, суші і повітря» (Новини високих технологій//IXBT.com. 09.07.2020 р., дата звернення 26.09.2021 р.). Доля бібліотек і у подальшому залежатиме від того, наскільки вони зуміють накопичувати в себе інтелектуальний ресурс і просувати його в масову свідомість.

Вкрай важливо використовувати всі можливі шляхи поповнення бібліотечного фонду, адже він повинен включати документи як на традиційних, так і нових носіях інформації. Виокремимо лише деякі з них:

1. Традиційне комплектування бібліотек творами друку. Цінність останніх зростатиме через зменшення їх кількості та у зв’язку з психологічною особливістю користування ними – відчуттям безпосередності фізичного контакту. Велику помилку роблять ті бібліотеки, які перестають дбати про поповнення своїх книгосховищ вітчизняними, зарубіжними друкованими книжковими виданнями, комплектами журналів, газет, листівок і подібних видань. Через це в бібліотеках виникають неприпустимі прогалини в фондах, що знижує їхні мож-

ливості в інформаційному обслуговуванні користувачів і збереженні національної пам'яті.

2. Оцифрування документів на традиційних носіях, що дасть подвійну можливість обслуговування користувачів – оригіналом і його електронною копією.

3. Збір цифрових документів. Вони дедалі більше стають основними. На жаль, бібліотеки недооцінюють цей ресурс, тому значна кількість електронних видань книжок, газет, журналів у бібліотеки не потрапляє. Це призведе як до кількісного, так і якісного збіднення їхнього фонду.

4. Архівування плинного ресурсу національного сегмента Інтернету. Найважча проблема. Вона постає не вперше. Але навіть бібліотеки загальнодержавного рівня до її вирішення ще не готові (технічно, технологічно). Проте, ці питання неодмінно будуть вирішуватися, бо в плинному контенті Інтернету відображаються «наживо», «з перших вуст» всі суспільні трансформації. Їх аналітична картина – незамінима для адекватного розуміння сучасності, а для історії вона буде важливим пластом документальних свідчень.

На сьогодні жодна українська бібліотека не в змозі архівувати в себе весь плинний контент національного сегмента Інтернету. Хоча фрагментарно це робиться у національних і багатьох галузевих, обласних та університетських бібліотеках. Сільські, шкільні, районні, міські бібліотеки могли б архівувати з Інтернету матеріали про місцеве життя (краєзнавчий контент), зміцнюючи таким чином свою інформаційну базу, свої краєзнавчі ресурси. Все це, так би мовити, – елементи попереднього «тренінгу». А сама проблема архівування плинного ресурсу національного сегмента Інтернету – фундаментальна, державно важлива, потребує серйозного обговорення у професійних колах і ухвалення відповідних управлінських рішень. Бібліотечному товариству за призначенням слід ініціювати цю справу.

5. Системне поповнення бібліотечних фондів архівними і музейними документами як в оригіналах, так і в електронних копіях. Цифровізація дає змогу включати в бібліотечні фонди цілі архіви, музеї. Бібліотека набуває потрібної інформаційної сили. Її привабливість лише зростає. Поділ документів на бібліотечні, архівні і музейні, по суті, розмивається. В цифрі вони – рівнозначні носії інформації. Саме тому бібліотечні комплектатори повинні зробити предметом своїх турбот архівні і музейні документи.

Збагачення бібліотечного ресурсу уможливорює збагачення інформаційного сервісу. А це, своєю чергою, збільшуватиме кількість читачів, особливо віртуальних. Багатство сервісу може дати бібліотеці навіть більшу привабливість, ніж багатство фонду. Яка користь від інформації, якщо вона недоступна? Цифровізація не відмінює традиційних видів бібліотечного обслуговування, але вона множить нові. І більшість із них пов'язана з віддаленим доступом. Цілком ймовірно онлайн-сервіс породить потоки звернень до бібліотеки. Важливо оперативно і змістовно на них відповідати.

Для ефективного онлайн-сервісу недостатньо традиційних служб абонементів чи довідки. Тут необхідно задіяти всі бібліотечні підрозділи, надійно зв'язав-

ши їх внутрішньою комп'ютерною мережею і націливши на максимально повне задоволення потреб читача. Тут, напевно, потрібна і координуюча комплексна структура.

Останнім часом якісно змінюється склад читачів. Типовим стає «цифровізований» читач, котрий звертається до бібліотеки дистанційно: діловий, амбітний, вимогливий, грамотний, він хоче багато і все відразу. Задовольняти його інформаційні потреби доводиться заочно. І тут не завжди спрацьовує традиційний бібліотечний досвід. Тому постає необхідність розроблення організації, форм і методів взаємодії бібліотекаря саме з віртуальним читачем. Тут у порадики потрібно брати соціологію, яка повинна стати у сучасних бібліотеках постійним робочим інструментом.

Розвиток сервісу у віддаленому режимі вимагає від бібліотек більше ініціатив щодо пропонування послуг. Цифровізація дає нові інструменти, стимули для реклами не тільки бібліотечних фондів, заходів, а й постаті самого бібліотекаря як розповсюджувача грамотності, знань. Мало просто відповісти на запит читача. Бажано, щоб у відповіді був закладений ще й виклик інтересу до можливої нової інформації на задану тему. Для цього потрібно знати коло інтересів постійних користувачів бібліотеки. Тут у пригоді міг би стати наукометричний досвід підготовки профілів науковців, наукових організацій. З постійними і найбільш активними користувачами бібліотеки можна було б укласти угоди про інформаційне обслуговування. І відповідно до профілю в ініціативному порядку надсилати їм нові матеріали чи повідомлення про них (бібліографію, анотації, реферати або ж повні тексти). Ми вже переконалися: широка віртуальна взаємодія бібліотек та їхніх користувачів виявилася рятівною у період коронавірусної пандемії, карантинних обмежень.

Зростає роль цифрових презентацій бібліотечних фондів, нових видань, конференцій, самих бібліотек. Авторитет останніх великою мірою залежить від того, наскільки вони присутні в соціальних мережах. Саме освоєння соціальних мереж здатне забезпечити вихід бібліотек у широке інформаційне поле. Поки що тут все обмежується окремими виступами, мінідискусіями. А соціальні мережі — це досить зручні майданчики для серйозної розмови про наукові й культурні цінності в бібліотеках, роль бібліотек в утвердженні цифрової грамотності, культури, збереженні національної спадщини і, не в останню чергу, про професійний портрет бібліотекаря цифрової епохи. Слід мати на увазі, що соціальні мережі дуже ефективний засіб збудження масового інтересу до будь-якої проблеми.

Об'єктивно бібліотекар цифрової епохи повинен професійно зростати до рівня провідної суспільної постаті. Ажде він збирач, перетворювач, експерт, зберігач, розповсюджувач, інтегратор і виробник інформації — основної творчої сили. Тому сьогодні бібліотекар передусім — інформацієзнавець, знаннієзнавець, джерелознавець. Він — радник користувача у пошуках потрібних відповідей та отримуванні інформації. Це його первинна і вічна іпостась. Інформацієзнавчі компетенції бібліотекаря слід постійно удосконалювати, бо інформація, як відомо, оновлюється бурхливо і масштабно.

Не менш важлива і постась бібліотекаря як носія грамотності. Недарма бібліотеку здавна називали вогнищем писемності, культури, знань. Бібліотека як носій знань покликана була сприяти навчанню, підвищенню грамотності людей. У попередні десятиліття завдання вирішувалося просто, поки базовим елементом грамотності було вміння читати, писати, рахувати. З тих пір, як шкільна освіта стала загальнообов'язковою, бібліотеки перестали цим опікуватися. Вони працювали з читачами у плані навчання культури читання, написання текстів, пошуку та використання джерел. Але особливої потреби у приверненні уваги бібліотек до навчання читачів грамотності не було.

Цифровізація розширює поняття грамотності. Тепер одних навичок читати, писати, рахувати явно недостатньо, хоча вони залишаються первинно необхідними. Сьогодні базовими навичками нової грамотності стає цифрова компетентність – уміння працювати з комп'ютером, гаджетом, побутовими цифровими приладами взагалі, Інтернетом. І цим умінням треба вчити, зокрема і в бібліотеці.

Цифрова техніка, цифрові технології розвиваються так швидко, що люди не встигають своєчасно їх опановувати. Серед старших поколінь з'явилося немало людей, які малограмотні, а то й безграмотні у цифрових справах. Потреба у цифровому всеобучі швидко наростає, бо цифрові апарати стають всюдишущими.

В Україні будується «держава в смартфоні». Переважна більшість державних послуг згодом буде переведена в онлайн-режим. Це теж спричинить потребу у масовому освоєнні цифрових навичок, необхідних передусім для повсякденного життя. Міністерство цифрової трансформації України упродовж двох років планує підготувати шість мільйонів людей до роботи з цифровими засобами. До речі, бібліотеки віднесені владою до числа провідних виконавців цього завдання.

При широкому тлумаченні цифрова грамотність розростається до поняття «інформаційна грамотність». Остання включає в себе цифрову як техніко-технологічну, інструментальну частину. Але має ще й надбудову над нею – уміння працювати з інформацією: уміння її створювати, вести пошук, оцінювати, відбирати, накопичувати, перетворювати, зберігати, поширювати, використовувати. Це поняття також охоплює уміння відрізняти об'єктивну, адекватну, достовірну, повну інформацію від фейкової, спотвореної, фрагментарної, уміння виявляти надійні джерела інформації. Зрештою, інформаційна грамотність – це уміння критично мислити, виробляти імунітет проти спроб маніпуляції інформацією.

Висновки. Окреслені вище проблеми складні. До їх вирішення причетні багато структур і чинників. Традиційно тут немаловажне місце посідає бібліотечний сектор культури й інформації. Бібліотеки завжди були центрами колективного опрацювання інформації. А бібліотекарі вчилися і вчили інформаційній культурі, планка якої увесь час піднімається. Важливо усвідомлювати, що з кожним днем наростає конкуренція між бібліотеками й іншими інтеграторами інформації за володіння інформацією.

Млявість бібліотек у цій справі може призвести до того, що інші інформаційні структури відтіснять їх на периферію процесів становлення цифрового суспільства. Конкурентоздатність бібліотек криється саме у високій цифровій компетентності їхнього персоналу, яку може забезпечити організація постійнодіючої системи підвищення цифрової кваліфікації бібліотечних кадрів, навчання всіх бажаючих практичній цифровій грамотності. Стратегічними орієнтирами тут виступатимуть досконала модель цифрової бібліотеки та ідеальний образ цифрово компетентного бібліотекаря.

Olexii Onyshchenko,

Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

DIGITALIZATION IS A STRATEGIC WAY OF A LIBRARY SPHERE DEVELOPMENT

The timeliness of the topic is based on rapid improvement of digital technologies, devices and services in social life spheres, particularly in library apparatus. **The aim of the article** is to present the influence of digital innovation in transforming processes of contemporary libraries and turning it into scientific and informational complexes of integrated socio-cultural complexes. **In reporting of research material and results**, the circle of tasks, which the library society is likely to face in nearest future, is outlined. It substantiates the importance of renewing of functional tools in libraries, and first of all, increasing of analytical and expert activities and inclusion of libraries in overwhelming process of digital education. The attention is paid to the necessity of searching for the ways of increasing the library collections, particularly on account of archive-museum digital resources; increasing scope and speed of digitalization processes of traditional documents, widening of informational services variety using online services as well; researching (using sociology) the readers and the level of E-literacy, advancement of librarians' professional skills and upgrading digital competency. In **conclusions**, out the urgent necessity for digital transformations in library sphere is emphasized. The reluctance of libraries in dealing with such questions originates from concern that other integrators of information will push out the libraries into margins of information society.

Keywords: digital transformation of libraries, library "without walls", E-literacy, digitalized reader, online services, digital competency of a librarian.

Vernadsky National Library of Ukraine
3, Holosiivskyi ave., Kyiv, 03039, Ukraine
e-mail: vifp@nas.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 5.10.2021 р.